

Charakterystyka dialektu mazowieckiego

Autor: Justyna Garczyńska

Dialekt mazowiecki od czasów Kazimierza Nitscha - właściwego twórcy polskiej dialektologii uznawany był za najbardziej odrębny wśród pozostałych dialektów polskich (nie licząc kaszubszczyzny). Był też bardzo ekspansywny - cechy mazowieckie rozpowszechniły się zarówno na północy (m.in. sięgnęły aż po Bory Tucholskie), jak na południu, m.in. objęły pograniczne tereny Małopolski (Radomskie, Lubelszczyznę).

Dialekt mazowiecki wyróżniają jako podstawowe dwie cechy wymowy: {smoothgallery image=M792.gif&caption=Południowa granica bezdźwięczności w typie las rośnie, choćmy&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} 1) {tt}81|fonetyka międzywyrazowa nieudźwięczniająca{/tt}, por. pomósz mje, wchodzić na, jusz należało, przót osobny, zat osobno = pomóż mi, wchodzić na, już należało, przód osobny, zad osobno; 2) {tt}149|mazurzenie{/tt}, por. wjecór, ctery, kazde, Mazowska, w Warsawje, przeprasam, dłuzej, tłuściejsy, cuje, lemjes (por. zdj.1.), psoły = wieczór, cztery, każde, Mazowska, w Warszawie, przepraszam, dłuzej, tłuściejszy, czuje, lemiesz, pszczoły; wschodnia część Podlasia i okolice Sejn (tzw. gwary wschodniosuwalskie) nie mazurzą. Nie znają mazurzenia również gwary zaliczane z zastrzeżeniami do dialektu mazowieckiego, tj. gwary warmińskie, ostródzkie i lubawskie. Występuje tam natomiast zjawisko pokrewne mazurzeniu, gdyż jego efektem jest także uproszczenie trzech szeregów bliskich sobie spółgłosek, czyli {tt}129|jabłonkowanie{/tt}, por. sziare sziano, czarny czielak, żiarna = szare siano, czarny cielak, ziarna lub żarna.

W zakresie wymowy samogłosek (wokalizmu) dialekt mazowiecki charakteryzują następujące cechy: 1) Zróznicowana wymowa samogłosek pochyłonych: {smoothgallery image=M793.gif&caption=Północna i południowa granica zrównania a i á (a pochyłone)&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6}- {tt}140|wymowa a pochyłonego (< stpol.) jako dźwięku pośredniego ao lub jako o{/tt} w wyniku podwyższenia artykulacji tej głoski na Mazowszu bliższym, Warmii, w środkowej części Mazur oraz w niektórych wsiach Mazur zachodnich, por. znao, nieroz, zagroł = zna, nieraz, zagrał, a jako a jasnego (jak w języku ogólnopolskim) na Mazowszu dalszym, Podlasiu i w Lubawskim, por. gospodarz, czapka; - {tt}141|wymowa e pochyłonego (< stpol. długie) jako e{/tt} jasnego (także jak w polszczyźnie ogólnej) we wschodniej części Podlasia oraz w Łowickim, por. rzeka, śnieg, bieda, a jako dźwięków pośrednich lub zrównanych z odpowiednimi samogłoskami wyższymi, tj. ey, ei, y, i, na pozostałym obszarze Mazowsza, por. koleybka, chlyw, mlyko, tyż , pełnygo = kolebka, chlew, mleko, też, pełnego; - {tt}142|wymowa o pochyłonego (< stpol. M) jako dźwięku pośredniego ou lub jako ó{/tt}, por. żoułti, droużka, poudzie, wóz = ‘żółty, dróżka, pójdzie, wóz’; 2) Podwyższenie artykulacji {tt}228|samogłoski y{/tt} do i, por. a bili te, nie wikońcy sie, wymity, grubi Niemiec, zupi goroncej = a byli te, nie wykończy się, wymyty, gruby Niemiec, zupy gorącej, przy czym takie i nie miękczy poprzedzającej spółgłoski. Cecha ta występuje bardzo rzadko na Mazowszu bliższym i na wschodzie Podlasia. 3) {tt}231|Samogłoska nosowa{/tt} ę oraz samogłoska e przed spółgłoską nosową (grupa eN) wymawiane są na Mazowszu bliższym oraz na Warmii szeroko jako an, a, por. zamby, wjancyj, mjansa, sprzant, jedan, tan dziań = zęby, więcej, mięsa, sprzęt, jeden, ten dzień. Na pozostałym obszarze Mazowsza panuje wymowa zgodna z ogólnopolską, czyli en, niekiedy podwyższona do ey, i (y), por. wjencej, tygo wyndzonygo mjensa, sprzynt, tyn dzień, jedyn = więcej, tego wędzonego mięsa, sprzęt, ten dzień, jeden. {smoothgallery image=M794.gif&caption=Granica braku przegłosu □w a (zawiesa = zawiasa)&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} 4)

Upowszechnienie tematów z 'a zamiast e (tzw. brak przegłosu), np. powieadać, wiadomo, zawiesa = powiadać, wiadomo, zawiasa. 5) Przesuwanie lekko tylnego a (< stpol. □) ku środkowi jamy ustnej i wymawianie go jak dźwięk pośredni pomiędzy a i e, por. koniae = konia. Niegdyś cecha ta obejmowała całe Mazowsze, obecnie ograniczona jest do terenu Mazur. Refleksem tej dawnej wymowy są, w dużej mierze już zleksykalizowane (czyli ograniczone do niewielu wyrazów i form wyrazowych), zjawiska takie jak: a) {tt}196|przejście nagłosowego ja- w je-{/tt}, {tt}197|ra- w re-{/tt}, por. jek, jekbi, jebłko, jegoda, jeskółka, rek, reno, remię = jak, jakby, jabłko, jagoda, jaskółka, rak, rano, ramię; b) {tt}198|przejście śródgłosowego -ar- w -er-{/tt}, por. derł, poderło, ter, terli = darł, podarło, tarł, tarli. 6) Częsty brak ściągnięcia w czasownikach, por. bojać się, stojąc = bać się, stać.

Do najważniejszych cech dialektu mazowieckiego z zakresu wymowy spółgłosek (konsonantyzmu) należy: {smoothgallery image=M795.gif&caption=Granica wymowy typu hiara = wiara&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} 1) {tt}29|Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich{/tt}, której często towarzyszy utrata artykulacji wargowej. Ustalenie szczegółowych zasięgów każdego z typów asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich na terenie Mazowsza sprawia trudności ze względu na przenikanie się poszczególnych kontynuantów i brak konsekwencji ich występowania – uważa się, że na Mazowszu bliższym oraz na Podlasiu dominuje wymowa z elementem palatalnym j, por. pjasta, z pjeca, śwjatu, wjecór, wjoski, mjasto = ‘piasta, z pieca, światu, wieczór, wioski’; rzadziej pojawiają się realizacje typu px’asta, bγ’ały, mniasto = ‘piasta, biały, miasto’;, natomiast na Kurpiach, podobnie

jak na Mazowszu dalszym, powszechna jest wymowa z elementem palatalnym ś, ź, por. pies, psiwo, biały = pies, piwo, biały. Na Warmii, Mazurach, w Ostródzkim i Lubawskim mogą wystąpić wszystkie wymienione realizacje, przy czym na terenach sziakających element ś, ź wymawiany jest jako szy, żi, pr. pszies, psziwo, bziały. Wargowość często zanika, zwłaszcza przy wymowie f', w', stąd słyszymy ziara lub hiara, sieranka lub chieranka = wiara, firanka {smoothgallery image=M796.gif&caption=Granica wymowy śwāt = świat&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} {smoothgallery image=M797.gif&caption=Granica wymowy śwynia = świnia&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} 2) {tt}299|Powszechna redukcja miękkości (elementu palatalnego) w grupach św’;, dźw’;, ćw’;{/tt}, czyli stwardnienie w' w połączeniach św’;, dźw’;, ćw’;, np. śwāt, śwynia, śwynski, niedźwedź, ćwartka, ćwerc = świat, świnia, świński, niedźwiedź, ćwartka, ćwierć. {smoothgallery image=M798.gif&caption=Granica wymowy typu nogamy (wewnątrz północnej linii wymowa nogani) = nogami&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} 3) Stwardnienie m' w formach zaimkowych mię, mi oraz w końcówce N. Imn. -amy < amni//amji < -ami, por. nawalili my, oczamy, osłamy, ronczkamy = nawalili mi, oczami, osłami, rączkami. W północnej i wschodniej części Podlasia zjawisko to nie występuje.4) {tt}250|Stwardnienie grupy li w ly{/tt}, por. lypa, lyść, malyna, lys, z glyny = lipa, liść, malina, lis, z gliny.5) {tt}102|Wymowa frykatywna głoski rz > rż{/tt}, por. grzyb, trzi, rzeka = grzyb, trzy, rzeka. Resztki takiej wymowy występują jeszcze w północno-wschodniej części Mazowsza wraz z Kurpiami, Mazurami, Warmią oraz okolicami Ostródy i Lubawy. 6) Niekonsekwentna wymowa połączeń {tt}263|ki, gi, kie, gie{/tt}. Stan najbliższy językowi ogólnopolskiemu panuje na południowo-zachodnim obszarze Mazowsza, na pozostałej jego części przeważają albo twarde ke, ge, ky, gy, por. kedy, take, kerować, kerownik, kyj, szczeniaky, sroky, sikorky = kiedy, takie, kierować, kij, szczeniaki, sroki, sikorki, albo występują lekko zmiękczone k’;, g’;, a nawet ch’;, por. muchi, nachili, chizo ‘;muchy, nachyli, chyžo’;, albo stan występowania twardych spółgłosek tylnojęzykowych jest bardzo niekonsekwentny. Nieco inny stan panuje we wschodnich gwarach mazurskich, w których wszystkie spółgłoski tylnojęzykowe są konsekwentnie miękczone przed samogłoskami e oraz i, a nawet przed a (< stpol. Ā), por. giarnek, blachia = garnek, blacha. Ze zjawisk morfologicznych występują na Mazowszu i wyłącznie gwarowe, i takie, które weszły lub wchodzą do języka ogólnopolskiego. Do pierwszych należą: {smoothgallery image=M799.gif&caption=Granica końcówki -oju&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} 1) {tt}38|Kończówka C. Ipoj. rzeczowników męskich{/tt} i nijakich -owiu, występująca w postaci -oju, -ochiu, -oziu, por. mężoju, gospodarzoju, konioziu, synochiu, wujkoziu, zięcioju = mężowi, gospodarzowi, koniowi, synowi, wujkowi, zięciowi.2) Utrzymywanie e ścieśnionego w {tt}65|D. Ipoj. przymiotników i zaimków{/tt}, por. samygo, każdygo = ‘;samego, każdego’;. Analogicznie e ścieśnione zostało wprowadzone do formy tego, por. to jest z tygo = to jest z tego.3) Kończówki dawnej {tt}147|liczby podwójnej{/tt} używane w znaczeniu {tt}88|liczby mnogiej w czasie teraźniejszym{/tt}, {tt}89|przeszłym{/tt}, w {tt}92|trybie rozkazującym{/tt}, por. chodziwa, chodziliźwa, niesieta, nieślišta = chodźcie, chodziliście, niesiecie, nieśliście.4) Upowszechnienie {tt}30|bezokolicznika{/tt} na -ić kosztem -eć, por. siedzić, leżyć = ‘;siedzieć, leżeć.5) Na północy dialektu mazowieckiego usuwanie {tt}73|e ruchomego{/tt} w formach rzeczowników zakończonych na -ek, -ec, por. podwieczórk, krawc, klusk = podwieczorek, krawiec, klusek, zwłaszcza w dopełniaczu nazw miejscowych, por. do Mikołajk, do Suwałk. 6) Zastąpienie żeńskiej formy M.i B. {tt}170|liczebnika dwie{/tt} przez formę męską dwa na Mazowszu dalszym, Mazurach, Warmii, w gwarach ostródzkich i lubawskich, np. dwa żony = dwie żony.7) Brak {tt}131|kategorii rodzaju męskoosobowego{/tt}, por. te dobre chłopcy kosili, a baby poszły na Mazowszu bliższym lub te dobre chłopcy kosili, a baby poszli na Podlasiu, Mazurach, Warmii, w Ostródzkim, Lubawskim i w części Mazowsza dalszego lub te dobre chłopcy kosili, a baby poszły na Mazowszu dalszym. Do drugiej grupy cech mazowieckich – nie wyłącznie gwarowych – należą:1) {tt}30|Formy czasownikowe na -ywać, -iwać{/tt}, por. oborywać, podskakiwać, które weszły również do polszczyzny ogólnej (na południu Polski oborować, podskakować).2) {tt}245|Przyrostek -ak tworzący nazwy istot młodych{/tt}, por. cielak, kurczak, prosiok = prosiak. {smoothgallery image=M800.gif&caption=Południowa granica form sieli, leli&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 6} 3) Formy typu śmieli się, sieli, leli. Szerzeniu się tych mazowizmów w języku ogólnopolskim sprzyja ta fakt, że na terenie Mazowsza leży stolica Polski. Peryferyjne obszary dialektu mazowieckiego mają wiele cech nietypowych dla niego, np. gwary suwalskie (zwłaszcza ich część wschodnia) wykazują wiele zjawisk wspólnych z polszczyzną północnokresową, podobnie gwary wschodniego Podlasia. Z kolei gwary na północnym zachodzie Ostródzkiego i Lubawskiego nawiązują do innych gwar Pomorza, tj. Kociewia czy Borów Tucholskich.

Zob. Mazowsze bliższe, Mazowsze dalsze, Łowickie, Kurpie, Podlasie, Mazury, Suwalszczyzna, Warmia, Ostródzkie, Lubawskie.